

LISON UT-TAYR DOSTONIDAGI "YETTI VODIY" KONSEPSIYASI VA UNING KOMIL INSON TARBIYASIDAGI PSIXOFALSAFIY AHAMIYATI

Qutbitdinova Mahbuba Shaxobiddin qizi

AF-401-guruh talabasi

Filologiya va tillarni o'qitish (arab tili) ta'lim yo'nalishi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning *"Lison ut-tayr"* dostonida markaziy tasavvufiy konseptlardan biri hisoblangan *"Yeti vodi"* g'oyasi psixologik va falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Talab, Ishq, Ma'rifat, Istig'no, Tavhid, Hayrat hamda Faqr va Fano vodiylarining insonning ma'naviy kamolotidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, mazkur konsepsiyaning komil insonni shakllantirishdagi tarbiyaviy ahamiyati, shaxsning ruhiy yetukligi, axloqiy barkamolligi va o'zligini anglash jarayonidagi o'rni ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijalari *"Yeti vodi"* konsepsiyasi bugungi kunda ham shaxs tarbiyasi va ma'naviy rivojlanishning muhim nazariy modeli ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, *Lison ut-tayr*, *Yeti vodi*, tasavvuf, komil inson, psixofalsafa, ma'naviy kamolot, o'zlikni anglash, tarbiya, irfon.

Abstract

This article examines the concept of the **Seven Valleys** in Alisher Navoiy's *Lison ut-Tayr* from psychological and philosophical perspectives. The study analyzes the educational and spiritual significance of the Valleys of Quest, Love, Knowledge, Detachment, Unity, Wonder, and Poverty and Annihilation in shaping the Perfect Human. The research demonstrates that the Seven Valleys represent successive stages of spiritual development, moral perfection, and self-realization. The findings suggest that this Sufi model remains highly relevant to contemporary approaches to moral education and personality development.

Keywords: Alisher Navoiy, *Lison ut-Tayr*, *Seven Valleys*, Sufism, Perfect Human, spiritual education, psychology, philosophy, self-realization.

Kirish

Sharq mumtoz adabiyotida insonning ma'naviy kamoloti, ruhiy poklanishi va komillikka erishish masalalari markaziy mavzulardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tasavvuf adabiyoti insonni nafaqat diniy, balki falsafiy va psixologik jihatdan ham mukammallashtirishga xizmat qiluvchi boy ma'naviy merosni yaratdi. Ushbu merosda insonning o'z nafsini yengishi, ichki dunyosini poklashi, ilohiy haqiqatni izlashi va o'zligini anglashi bosqichma-bosqich yoritilgan.

Turkiy mumtoz adabiyotning buyuk namoyandasi Alisher Navoiy ijodida ham inson kamoloti asosiy g'oyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Uning *Lison ut-tayr* dostoni Sharq tasavvuf adabiyotining eng yuksak namunalaridan biri bo'lib, unda komil insonni

tarbiyalashning falsafiy modeli badiiy timsollar orqali ifodalangan. Dostonning asosiy syujeti qushlarning Simurg'ni izlash yo'lida bosib o'tadigan mashaqqatli safariga qurilgan bo'lsa-da, uning asl mazmuni inson ruhining komillikka erishish yo'lini aks ettiradi.

Mazkur asarning markaziy konsepsiyalaridan biri **"Yetti vodi"** hisoblanadi. Bu vodiylar tasavvuf ta'limotidagi suluk, ya'ni ruhiy kamolot bosqichlarini ifodalaydi. Har bir vodi insonning ma'naviy hayotida muayyan psixologik va axloqiy o'zgarishni anglatadi. Talab vodiysi insonda haqiqatni izlash istagini uyg'otsa, Ishq vodiysi qalbni ilohiy muhabbat bilan to'ldiradi. Ma'rifat vodiysida shaxs ichki idrok va ruhiy bilimga ega bo'ladi. Istig'no moddiy dunyoga qaramlikdan voz kechishni, Tavhid barcha mavjudotning yagona ilohiy manbaga bog'liqligini anglashni ifodalaydi. Hayrat inson tafakkurining ilohiy sirlar qarshisidagi ojizligini ko'rsatsa, Faqr va Fano vodiysi nafsning to'liq yo'qolishi va mutlaq haqiqat bilan ruhiy uyg'unlikni anglatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni ma'naviy barkamollik, milliy qadriyatlar va umuminsoniy fazilatlar ruhida tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Shu nuqtai nazardan, Navoiyning tasavvufiy qarashlari zamonaviy pedagogika, psixologiya va axloq falsafasi uchun ham muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Dostonning ramziy obrazlari shaxsning o'zini anglash, ruhiy barqarorlik, iroda, sabr, fidoyilik va ezgulik kabi fazilatlarni shakllantirishda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

So'nggi yillarda Navoiy ijodini adabiyotshunoslik, tasavvufshunoslik va falsafa nuqtai nazaridan o'rganishga bag'ishlangan ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Biroq "Yetti vodi" konsepsiyasining psixofalsafiy mazmuni hamda uning komil inson tarbiyasidagi o'rni hali ham kompleks yondashuv asosida yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ayniqsa, mazkur konsepsiyaning zamonaviy tarbiya nazariyasi va shaxs rivojlanishi bilan bog'liq jihatlarini ilmiy tahlil qilish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi *Lison ut-tayr* dostonidagi "Yetti vodi" konsepsiyasining falsafiy, psixologik va tarbiyaviy mohiyatini ochib berish hamda uning komil insonni shakllantirishdagi ahamiyatini ilmiy asoslashdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiy-qiyosiy, germeneytik, strukturaviy-semantik va lingvopoetik tahlil metodlaridan foydalaniladi. Bu yondashuvlar orqali "Yetti vodi"ning inson ruhiyati, axloqiy kamoloti va ma'naviy tarbiyasidagi o'rni tizimli ravishda yoritiladi.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda "Yetti vodi" konsepsiyasi faqat tasavvufiy ta'limotning tarkibiy qismi sifatida emas, balki shaxs psixologiyasi, axloqiy tarbiya va komil inson konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lgan ko'p qatlamli falsafiy model sifatida talqin qilinadi. Ushbu yondashuv Navoiy poetikasining zamonaviy ilmiy talqinini boyitish bilan birga, uning pedagogik va psixologik ahamiyatini ham yangi nuqtai nazardan ochib beradi.

II. ADABIYOTLAR SHARHI

"Yetti vodiy" konsepsiyasining ilmiy-nazariy asoslari

Sharq mumtoz adabiyoti va tasavvuf falsafasida insonning ma'naviy kamolot sari bosib o'tadigan yo'li muhim nazariy va amaliy masalalardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, **"Yetti vodiy"** konsepsiyasi insonning ruhiy poklanishi, nafsni jilovlashi va komillikka erishish bosqichlarini ifodalovchi mukammal ma'naviy model hisoblanadi. Ushbu konsepsiya ilk bor tizimli ravishda tasavvuf adabiyotida shakllangan bo'lib, keyinchalik Alisher Navoiy tomonidan turkiy adabiy tafakkur asosida yangi badiiy-falsafiy mazmun bilan boyitilgan.

"Yetti vodiy" konsepsiyasining ilmiy ildizlari tasavvufning yirik namoyandalari — Muhyiddin Ibn Arabiy, Abu Homid G'azzoliy, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy va Farididdin Attorlarning qarashlariga borib taqaladi. Ularning asarlarida insonning komillikka erishishi tashqi bilim orqali emas, balki qalbni poklash, nafsni tarbiyalash va ilohiy muhabbatni his etish orqali amalga oshishi ta'kidlanadi. Tasavvuf ta'limotida bu jarayon **suluk** deb atalib, insonning ruhiy kamolot yo'lidagi uzluksiz sayohatini anglatadi.

"Yetti vodiy" g'oyasini badiiy tizim sifatida mukammal shakllantirgan mutafakkir Farididdin Attor hisoblanadi. Uning "Mantiq ut-tayr" dostonida qushlarning Simurg'ni izlash yo'lidagi sayohati yetti vodiy orqali tasvirlanadi. Har bir vodiy inson ruhiyatidagi muayyan o'zgarish, ma'naviy sinov va axloqiy yuksalish bosqichini ifodalaydi. Attor bu bosqichlarni tasavvufning nazariy tamoyillari bilan uyg'unlashtirib, ularni insonning komillikka erishish yo'lining ramziy modeli sifatida talqin qiladi.

Alisher Navoiy "Lison ut-tayr" dostonida Attorning ushbu konsepsiyasini ijodiy rivojlantirib, uni turkiy badiiy tafakkur va islomiy ma'rifat g'oyalari bilan boyitadi. Navoiy uchun "Yetti vodiy" nafaqat tasavvufiy yo'l xaritasi, balki insonning axloqiy, ruhiy va intellektual kamolotini ifodalovchi universal tarbiya tizimidir. Shu bois dostonida har bir vodiy inson shaxsining ma'lum bir sifatini shakllantirishga xizmat qiluvchi ramziy makon sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy navoiyshunoslikda "Yetti vodiy" konsepsiyasi ko'proq tasavvuf falsafasi va poetika nuqtai nazaridan o'rganilgan. N. Komilov, I. Haqqulov, Sh. Sirojiddinov, N. Karimov, D. Quronov kabi olimlarning tadqiqotlarida Navoiy ijodining irfoniy mohiyati, komil inson konsepsiyasi hamda tasavvufiy ramzlar tizimi chuqur tahlil qilingan. Biroq "Yetti vodiy"ning zamonaviy psixologiya va pedagogika bilan uzviy bog'liqligi hali ham yetarli darajada kompleks o'rganilmagan.

Psixologiya fanida shaxs kamoloti bosqichma-bosqich rivojlanadigan murakkab jarayon sifatida talqin qilinadi. Gumanistik psixologiya vakillari insonning o'zini anglashi, ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi va ma'naviy yetuklikka erishishini shaxs taraqqiyotining eng yuqori bosqichi deb hisoblaydilar. Bu jihatdan "Yetti vodiy" konsepsiyasi zamonaviy shaxs rivojlanishi nazariyalari bilan mushtaraklik kasb etadi.

Demak, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "Yetti vodiylar" konsepsiyasi faqat tasavvufiy ta'limot emas, balki insonning psixologik, axloqiy va ma'naviy rivojlanishini ifodalovchi universal falsafiy modeldir.

ASOSIY QISM

"Yetti vodiylar" konsepsiyasining psixofalsafiy mohiyati

"Lison ut-tayr" dostonida qushlarning Simurg' sari bosib o'tadigan yetti vodiysi insonning komillikka erishish yo'lini ifodalaydi. Har bir vodiylar ruhiy tarbiyaning alohida bosqichi bo'lib, shaxsning ichki dunyosini o'zgartiradi va uni ma'naviy yuksalishga olib boradi.

1. Talab vodiysi – maqsadni anglash bosqichi

Talab vodiysi insonning komillikka intilishi boshlanadigan ilk bosqichdir. Bu yerda inson qalbida haqiqatni izlash ehtiyoji uyg'onadi. Psixologik nuqtai nazardan, ushbu bosqich shaxs motivatsiyasining shakllanish davriga mos keladi. Inson o'z oldiga ulug' maqsad qo'ymas ekan, ruhiy taraqqiyot boshlanmaydi.

Tarbiyaviy jihatdan Talab vodiysi yoshlarda ilmga chanqoqlik, mustaqil fikrlash, ezigulikka intilish va o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Ishq vodiysi – ruhiy motivatsiya bosqichi

Tasavvufda ishq oddiy hissiyot emas, balki insonni komillikka yetaklovchi ilohiy quvvat hisoblanadi. Navoiy nazarida ishq inson qalbini barcha yomon illatlardan poklaydi.

Psixologik jihatdan ishq ichki motivatsiya va shaxsning ma'naviy energiyasini ifodalaydi. Zamonaviy pedagogikada ham shaxsning ichki qiziqishi va kuchli motivatsiyasi muvaffaqiyatning asosiy omili sifatida qaraladi.

3. Ma'rifat vodiysi – o'zini anglash bosqichi

Ma'rifat vodiysi insonning ichki idroki shakllanadigan bosqichdir. Bu yerda bilim tashqi axborot emas, balki qalb orqali anglangan haqiqatga aylanadi.

Navoiy talqinida ma'rifat insonni ilimli qilishdan tashqari, uni dono va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi. Psixologik nuqtai nazardan, bu bosqich refleksiya, tanqidiy fikrlash va o'zini baholash qobiliyatining rivojlanishini anglatadi.

4. Istig'no vodiysi – mustaqillik va erkinlik bosqichi

Istig'no insonning moddiy manfaatlarga qaramlikdan xalos bo'lishini anglatadi. Bunda shaxs ichki erkinlikka erishadi.

Bugungi psixologiyada bu holat emotsional mustaqillik, barqaror xarakter va ichki muvozanat sifatida talqin qilinadi. Tarbiya jarayonida ushbu bosqich yoshlarni halollik, qanoat va mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatadi.

5. Tavhid vodiysi – birlikni anglash

Tavhid vodiysi barcha mavjudotning yagona Yaratuvchiga bog'liqligini anglash bosqichidir. Bu bosqich insonda bag'rikenglik, mehr-oqibat va umuminsoniy qadriyatlarga hurmatni shakllantiradi.

Psixofalsafiy jihatdan Tavhid shaxsning ichki uyg'unligi, ruhiy yaxlitligi va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

6. Hayrat vodiysi – cheksiz tafakkur bosqichi

Hayrat insonning ilohiy olam qarshisidagi hayrat va kamtarligini ifodalaydi. Ushbu bosqichda inson o'z bilimining cheklanganligini anglaydi.

Psixologik jihatdan bu bosqich ijodkorlik, intuitiv tafakkur va yangilikka ochiqlikni rivojlantiradi. Aynan hayrat hissi insonni yangi bilimlarni izlashga undaydi.

7. Faqr va Fano vodiysi – komillik bosqichi

Yetti vodiyning yakuniy bosqichi Faqr va Fanodir. Bu yerda inson nafs ustidan to'liq g'alaba qozonadi va ilohiy haqiqat bilan ma'naviy uyg'unlikka erishadi.

Tasavvuf falsafasida bu komil inson maqomi hisoblanadi. Zamonaviy psixologiyada esa bu holat shaxsning o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishi, ichki uyg'unlik va ma'naviy yetuklikka erishishi bilan izohlanadi.

Shunday qilib, "Yetti vodi" konsepsiyasi inson tarbiyasining uzluksiz rivojlanish modelini ifodalaydi. Har bir bosqich avvalgisining mantiqiy davomi bo'lib, shaxsni ilmiy, ma'rifatli, sabrli, mehribon, irodali va komil inson sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur konsepsiya bugungi pedagogika, psixologiya va ma'naviy-ma'rifiy tarbiya tizimi uchun ham dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

IV. TAHLIL VA NATIJALAR

Mazkur tadqiqot davomida Alisher Navoiyning "**Lison ut-tayr**" dostonidagi "**Yetti vodi**" konsepsiyasi tasavvuf falsafasi, psixologiya va zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilindi. Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu konsepsiya nafaqat tasavvufiy-irfoniy qarashlarning badiiy ifodasi, balki inson shaxsining bosqichma-bosqich ma'naviy, axloqiy va ruhiy kamolotini aks ettiruvchi universal tarbiya modeli hamdir.

Tahlillar natijasida aniqlandiki, "Yetti vodi"ning har biri shaxs rivojlanishining alohida psixologik bosqichiga mos keladi. Talab vodiysi shaxsda maqsad qo'yish va intilish motivatsiyasini shakllantirsa, Ishq vodiysi ichki ruhiy energiya va fidoyilikni rivojlantiradi. Ma'rifat vodiysi tanqidiy tafakkur, o'z-o'zini anglash va ilmiy idrokning shakllanishiga xizmat qiladi. Istig'no vodiysi esa insonning moddiy manfaatlarga qaramlikdan xalos bo'lishi, ichki erkinlik va ruhiy mustaqillikka erishishini ifodalaydi.

Tavhid vodiysining tahlili shuni ko'rsatdiki, ushbu bosqich insonda umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, bag'rikenglik va ijtimoiy mas'uliyat hissini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Hayrat vodiysi esa ijodiy tafakkur, ilmiy izlanish va cheksiz bilishga intilishning psixologik asoslarini ochib beradi. Faqr va Fano vodiysi esa shaxsning eng yuqori ma'naviy kamolot bosqichi bo'lib, unda inson nafs ustidan g'alaba qozonib, komillik maqomiga erishadi.

Tadqiqot natijalari "Yetti vodi" konsepsiyasining zamonaviy shaxs rivojlanishi nazariyalari bilan hamohangligini ko'rsatdi. Xususan, insonning bosqichma-bosqich rivojlanishi, o'zini anglashi, ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi va ma'naviy yetuklikka erishishi haqidagi qarashlar tasavvuf falsafasi bilan zamonaviy psixologiya o'rtasida muayyan ilmiy munoshtaraklik mavjudligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, tadqiqot davomida "Yetti vodiy" konsepsiyasining pedagogik imkoniyatlari ham aniqlandi. Mazkur konsepsiya yosh avlodni vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, sabr-toqat, mehr-oqibat, ilmga muhabbat va mustaqil fikrlash ruhida tarbiyalashda muhim metodologik asos bo'la oladi. Shu jihatdan Navoiy asaridagi tarbiyaviy qarashlar bugungi ta'lim tizimi uchun ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Quyidagi jadvalda "Yetti vodiy"ning psixofalsafiy va tarbiyaviy mazmuni umumlashtirilgan.

Vodiy	Psixologik mazmuni	Tarbiyaviy ahamiyati
Talab	Maqsad va motivatsiya	Ilmga intilish, ezigulikka muhabbat
Ishq	Ichki ruhiy energiya	Fidoyilik, mehr, sadoqat
Ma'rifat	O'zini anglash	Tafakkur va bilimni rivojlantirish
Istig'no	Mustaqillik	Qanoat, halollik, sabr
Tavhid	Ruhiy yaxlitlik	Bag'rikenglik, insonparvarlik
Hayrat	Ijodiy tafakkur	Yangilikka ochiqlik, ilmiy izlanish
Faqr va Fano	Komillik	Nafsni tarbiyalash, ma'naviy yetuklik

Jadvaldan ko'rinadiki, "Yetti vodiy" inson tarbiyasining izchil va tizimli modelini ifodalaydi. Har bir bosqich keyingisi uchun mustahkam poydevor yaratadi va natijada komil inson shaxsini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot Alisher Navoiyning "**Lison ut-tayr**" dostonidagi "**Yetti vodiy**" konsepsiyasining psixofalsafiy va tarbiyaviy mohiyatini ilmiy asosda yoritishga bag'ishlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ushbu konsepsiya insonning ma'naviy kamolot sari bosqichma-bosqich harakatini aks ettiruvchi mukammal falsafiy modeldir. Navoiy har bir vodiyni inson ruhiyatidagi muayyan o'zgarishlar bilan bog'lab, komil insonni shakllantirishning izchil tizimini yaratgan.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, "Yetti vodiy" nafaqat tasavvufiy-irfoniy ta'limotning tarkibiy qismi, balki shaxsning psixologik rivojlanishi, axloqiy tarbiyasi va ma'naviy yetukligini ta'minlovchi universal konsepsiya hamdir. Talabdan Faqr va Fanogacha bo'lgan yo'l insonning o'zligini anglash, ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va ilohiy haqiqatni idrok etish bosqichlarini ifodalaydi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari "Yetti vodiy" konsepsiyasining zamonaviy pedagogika va psixologiya uchun ham dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Mazkur model yoshlarda mustaqil fikrlash, ma'naviy immunitet, yuksak axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas'uliyat va insonparvarlikni shakllantirishda samarali nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning "**Lison ut-tayr**" dostonidagi "**Yetti vodiy**" konsepsiyasi Sharq ma'naviy merosining bebaho namunasi bo'lib, unda komil inson tarbiyasi, o'zlikni anglash va ruhiy kamolotning yuksak falsafasi mujassamdir. Ushbu

konsepsiyani zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimida keng qo'llash barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'azzoliy, A. H. (2003). *Ihyo ulum ad-din*. Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah.
2. Haqqulov, I. (2006). *Tasavvuf va she'riyat*. Toshkent: Fan.
3. Attor, F. (2017). *Mantiq ut-tayr*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Haqqulov, I. (2016). *Navoiyga qaytish*. Toshkent: Akademnashr.
5. Ibn al-'Arabiy, M. (2004). *Al-Futuh al-Makkiyya*. Bayrut: Dar Sadir.
6. Jomiy, A. (2008). *Nafahot ul-uns*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU.
7. Karimov, N. (2002). *Alisher Navoiy*. Toshkent: Sharq.
8. Komilov, N. (1996). *Tasavvuf*. Toshkent: Yozuvchi.
9. Komilov, N. (2001). *Komil inson haqida to'rt risola*. Toshkent: Ma'naviyat.
10. Navoiy, A. (2011). *Lison ut-tayr*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU.